

УДК 7.01/7.03/7.04

Казаніна Віола Юріївна
магістр мистецтвознавства,
аспірантка кафедри вітчизняної і
світової художньої культури,
Білоруський державний університет
культури і мистецтва,
антиквар
(Мінськ, Білорусь)
violafortun@gmail.com

Kazanina Viola
master of Arts,
post-graduate,
Department of
National and World Art Culture
of the Belarusian State University
of Culture and Arts,
antiquarian
(Minsk, Belarus)

АТРИБУЦІЯ ТВОРІВ ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА БІЛОРУСІ: АКТУАЛЬНА КОРЕЛЯЦІЯ ПРІОРИТЕТІВ МУЗЕЙНОЇ СФЕРИ ТА АНТИКВАРНОГО АРТ-РИНКУ

THE ATTRIBUTION OF WORKS OF THE VISUAL ARTS OF BELARUS: RELEVANT MUSEUM FIELD AND ANTIQUE ART-MARKET PRIORITY CORRELATIONS

Анотація

У статті розглядається атрибуція візуального мистецтва як одна із засад діяльності музейного працівника. Порушуються питання кореляції пріоритетів проведення атрибуції мистецьких творів музеями та дилерами антикварного арт-ринку. З'ясовані завдання та особливості проведення атрибуції творів у музейній сфері. Представлено організаційно-методологічний механізм атрибуції творів візуального мистецтва.

Ключові слова: музеєзнавство, антикварний арт-ринок, візуальне мистецтво, атрибуційна робота, методи атрибуції, арт-дилери.

Summary

The article studies the attribution of visual arts as one of the basis of a museum worker's activities. Issues of priority attribution correlation of pieces of art in the context of museum functioning and work of the antiquarian art-market dealers are touched. Goals and peculiarities of the attribution of works in museum functioning are discovered. The organizational and methodological mechanisms of the works of visual arts attribution is presented.

Key words: museology, antique art-market, visual arts, attribution work, methods of attribution, art-dealers.

Посилення уваги музейних фахівців та мистецтвознавців до питань атрибуції творів візуального мистецтва зумовлене необхідністю ретельного вивчення арт-об'єкта, дослідження його деталей з метою з'ясування авторства, історичного та культурного значення.

У "Великій радянській енциклопедії" міститься таке визначення атрибуції (від лат. *attributio* – визнавання): "...встановлення авторів анонімних та псевдонімних наукових та мистецьких творів або ж часу та місця їх створення (художні школи, країни тощо). В мистецтвознавстві спирається здебільшого на аналіз стилістичних та технологічних особливостей творів (матеріал, композицію, індивідуальний стиль митця тощо)"¹.

Метою дослідження є виявлення відмінностей у пріоритетах проведення атрибуції творів візуального мистецтва Білорусі музейними працівниками та дилерами антикварного арт-ринку, а також розробка шляхів їх усунення завдяки упорядкуванню цього процесу.

1 Большая советская энциклопедия. – Т. 2. – Москва, 1970. – 608 с.: ил.

У питанні кореляції пріоритетів при атрибуції мистецьких об'єктів музеями та дилерами антикварного арт-ринку поєднані аспекти економічного зиску та об'єктивної мистецтвознавчої оцінки. Через це більшість дослідників приділяють увагу запобіганню викривлення інформації та суб'єктивному сприйняттю фахівцем об'єкта атрибуції внаслідок дії низки економічних та соціальних чинників².

Останнім часом питання атрибуції творів візуального мистецтва в Республіці Білорусь (далі – РБ) стає все більш дискусійним не лише в колі мистецтвознавців, арт-дилерів та колекціонерів, а й серед економістів та фінансистів. Це пояснюється зростанням зацікавленості об'єктами мистецтва та розвитком антикварного ринку РБ, на якому вже сформувалися власні неформальні правила продажу та придбання творів мистецтва, оцінити які можуть лише професіонали. Таким чином, питання, пов'язані з атрибуцією творів антикварного арт-ринку, вирішувалися за особливими правилами, відомими лише дилерам у сфері арт-бізнесу. При проведенні атрибуції творів мистецтва велику роль відіграє суб'єктивний фактор, кон'юнктура ринку та низка інших ефемерних обставин. З розвитком ринку антикваріату та посиленням процесу глобалізації економіки гостро постало питання розробки організаційно-адміністративної бази для створення чітких правил проведення атрибуції творів візуального мистецтва в музейній діяльності³.

Атрибуція – це особлива сфера мистецтвознавства та історії матеріальної культури. Для її проведення необхідні фахові знання високого рівня у поєднанні з відповідним досвідом роботи і спеціальною профільною освітою⁴.

В мистецтвознавчій науковій літературі є багато досліджень, присвячених здебільшого методам та результатам проведення атрибуції. Зокрема, О. В. Кібовський вказував на два методи атрибуції: стилістичний та техніко-технологічний. На його думку, найдавнішим способом дослідження творів живопису є стилістичний, який полягає в комплексному вивченні джерел, що розкривають особливості художнього світобачення історичної епохи. Стилiстична атрибуція поєднує аналіз колориту, композиції та індивідуальних живописних прийомів. Своєю чергою, техніко-технологічна атрибуція передбачає виявлення специфіки фарбового шару, фактури мазка, стану живописного полотна, оригінальності підпису тощо⁵.

Визначення цінності візуального твору базується на порівняльному аналізі стилістичних ознак твору з аналогічними загальними даними, отриманими в результаті вивчення фахівцями творів інших майстрів. Порівнюючи оцінні відомості, спеціаліст формує висновок про оригінальність твору, його авторство, датування та інші особливості.

В. М. Лазарев, визнаний майстер мистецтвознавчих атрибуцій, один із найвідоміших представників знавцтва в російській науці, довів необхідність у процесі проведення атрибуції синтезу формально-стилістичного аналізу з історико-культурним та іконографічним підходами. Його праця про знавцтво та методіку атрибуції допомогла найповніше охарактеризувати ідейний зміст та формальну техніку творів мистецтва, їх зв'язки з історичним контекстом⁶. У своїй роботі В. М. Лазарев описує широкий спектр методів та інструментів атрибуції, які раніше не розглядалися так детально.

Мистецтвознавчий інструментарій, який використовується під час опису та аналізу творів мистецтва, вивчала російська дослідниця Л. Р. Золотарьова, яка описала такий механізм атрибуційної роботи: визначення "місця твору в системі візуального мистецтва; принципу видового поділу живопису на монументальний, станковий, декоративний, театральний-декоративний та мініатюру; "мови" живопису; особливостей зображувальних засобів живопису; жанрового поділу творів; специфіки кожного з жанрів, історії їх появи, розвитку, змін; різноманітності матеріалів живопису, техніки живопису"⁷.

На думку відомого російського вченого В. А. Шестакова, атрибуція музейних предметів є основою музейної діяльності. Проте головна проблема полягає в цілковитій невпорядкованості цього процесу (який не описаний нормативно-правовими документами у галузі музейної справи) і у тому, що атрибуція, як правило, не входить до посадових обов'язків музейних працівників⁸.

2 Кібовский А. В. Историко-предметный метод атрибуции произведений портретной живописи России XVIII – 1-ой половины XIX вв.: дисс. ... канд. истор. наук. – М., 2000. – 217 с.

3 Киселев А. В. Атрибуция и экспертиза музейных предметов: метод. указания. – Ярославль, 2009. – 39 с.

4 Лазарев В. О знаточестве и методике атрибуций // Искусствознание. – 1998. – № 1. – С. 311–316.

5 Кібовский А. В. Историко-предметный метод атрибуции... – 217 с.

6 Лазарев В. О знаточестве и методике атрибуций... – С. 311–316.

7 Золотарева Л. Р. Описание и анализ произведения искусства – эстетико-искусствоведческий и педагогический инструментарий // Известия Алтайского гос. ун-та. – 2012. – № 2. – С. 157–162.

8 Шестаков В. А. Формально-логическая структура атрибуции культурных ценностей // Вопросы культурологии. –

Таким чином, в науковому середовищі вже порушувалися проблеми регламентації атрибуції та висловлювалися рекомендації щодо цього процесу.

Під час дослідження сутності та значення атрибуції вчені також виділяли її правові основи. Зокрема, згідно з теорією Л. В. Ньюмана, 1) атрибуція є певним вичленуванням ознак предмета із причинно-наслідкового ланцюга; на цьому засноване розуміння атрибуції як процесу каузального типу; 2) предметом атрибуції є надання об'єкту різноманітних властивостей та ознак на підставі зовнішніх (візуальних) даних. Під час цього процесу відбувається тісна взаємодія суб'єкта, що має право на атрибуцію, та об'єкта, що описується. Характер цих взаємовідносин визначає те, що атрибуція – складний тип соціальної взаємодії⁹.

За результатами смислового аналізу терміна "атрибуція" та його використання в мистецтвознавстві, історії, культурології та інших дисциплінах сфери мистецтва можна зауважити, що зміст понять, які нами розглядалися, не цілком розкриває процес наукового пізнання культурної цінності. В. А. Шестаков висловив цілком виправдане припущення, що очевидний догматизм визначення "атрибуції" потребує нового погляду дослідників на процес атрибуції та на власне мистецтвознавчу цінність¹⁰.

Особливе зацікавлення викликає праця російського культуролога А. Я. Флієра, який зазначає, що "культурну атрибуцію не можна узагальнювати з художньою, оскільки завданням останньої є накопичення комплексних знань про більш або менш об'єктивні параметри об'єкта – ті, що вказують на його назву, авторство, дату створення тощо"¹¹. Таке розмежування понять відповідає сучасним реаліям, оскільки питання суб'єктивного опису мистецького твору (надання невідповідної інформації про об'єкт здебільшого в аспекті його функціональних можливостей) варто зарахувати до культурної атрибуції.

В РБ проблемою оцінки й реставрації пластичних творів, зокрема вивченням методики атрибуції керамічних іконостасів, феретронів, вітарних картин займалася Н. Ф. Висоцька. На її думку, опрацювання музейних колекцій є унікальною можливістю дослідження оригінальної патини, яка засвідчує автентичність творів мистецтва. Такі предмети старовини стають об'єктами величезного зацікавлення антикварів, що своєю чергою обумовлює виникнення підробок, які потрапляють і в музейні колекції¹².

Вивчення згаданої нами наукової літератури дозволило визначити загальні завдання фахівця при здійсненні роботи в атрибуційній царині: проведення візуальних характеристик твору, які визначаються оптичними, колористичними та об'ємно-просторовими принципами; дослідження прийомів створення візуального образу, розробленого майстром; збір та систематизація відомостей про техніко-технологічні характеристики візуального твору; вивчення стратиграфічної структури, що демонструє послідовність ведення роботи над твором; вивчення художніх матеріалів, які використовувалися під час роботи над мистецьким твором; виявлення зв'язків між стилістикою та технологією майстра.

Засадничими візуальними характеристиками твору образотворчого мистецтва є: загальне використання тонів, що відіграють основну роль при створенні цілісності композиції; контрасти кольорів, що формують художні тони та забезпечують глибину сприйняття твору; тональне нюансування окремих локальних колірних плям, що виникає завдяки ефекту колірного розвитку¹³.

При цьому виконується атрибутування не власне творів мистецтва, зважаючи на ті чи ті їхні властивості та характеристики. Проводиться атрибуція радше фундаментальних, з мистецького погляду, властивостей об'єктів вивчення, основних параметрів та варіантів їх репрезентованості в інших творчих роботах.

Аналіз наукових праць у даній сфері продемонстрував, що ґрунтовних досліджень кореляцій пріоритетів музейної атрибуції та атрибуції в контексті функціонування антикварного арт-ринку досі не було створено. Сучасний етап розвитку мистецтва як ринкового інструменту виявив необхідність дослідження цієї проблеми в контексті порівняльно-правового методу аналізу кореляцій пріоритетів здійснення атрибуції, оскільки музейна оцінка твору мистецтва може істотно відрізнятись від атрибуції фахівця, що працює на антикварному арт-ринку. Це зумовлено такими чинниками:

1) атрибуція – це вид аналізу об'єкта мистецтва, що передбачає тривалий процес у стаціонарних умовах

2009. – № 9. – С. 57–64.

9 Neuman L. W. Social research methods: qualitative and quantitative approaches. – Boston, 1991. – 545 p.: ill.

10 Шестаков В. А. Формально-логическая структура атрибуции культурных ценностей... – С. 57–64.

11 Флиер А. Я. Культурная атрибуция как метод исследования // Значение. Понимание. Умение. – 2011. – № 4. – С. 139–144.

12 Высоцкая Н. Ф. Особенности методики атрибуции пластики Беларуси XII–XVIII вв. // "Дом Бурганова". Пространство культуры. – 2011. – № 2. – С. 131–140.

13 Золотарева Л. Р. Описание и анализ произведения искусства... – С. 157–162.

з застосуванням сучасних технічних засобів, які здебільшого може надати лише музейний заклад. Приватні експерти (мистецтвознавці, арт-дилери) зазвичай не мають усіх інструментів оцінки твору мистецтва і здебільшого обмежені в часі;

2) жоден експерт не застрахований від помилки, проте музейний працівник має більший досвід, оскільки у своїй щоденній діяльності має справу з чималою кількістю творів, що експонуються на виставках та зустрічах художників. У багатьох музейних закладах також існують спеціальні відділи, які займаються оцінкою творів живопису, що дозволяє фахівцям здійснювати атрибуцію індивідуально й безпосередньо за своїм напрямком. На антикварному арт-ринку дилеру доводиться стикатися з різними за формою та тематикою творами різних епох, які належать різним майстрам. Вирішити питання атрибуції колегіально він не може, оскільки замовлення здебільшого має приватний характер;

3) музейний працівник не має комерційного зацікавлення, його діяльність регламентується діючими законами РБ, а видані музеями експертні та атрибуційні документи фіксуються у спеціальних книгах обліку. Таким чином, музейний експерт безпосередньо несе відповідальність за свою роботу. Дилер антикварного арт-ринку діє незалежно і також у межах закону, однак його висновки можуть мати загальний і здебільшого лише консультативний характер.

Порівняльний аналіз кореляції пріоритетів атрибуції творів візуального мистецтва представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз кореляції пріоритетів атрибуції творів візуального мистецтва Білорусі музейними експертами та фахівцями антикварного арт-ринку (джерело: власна розробка)

Критерій	Музейний експерт	Незалежний фахівець (дилер)
Мета атрибуції	опис художнього об'єкта, встановлення авторства, культурної цінності	
Методи дослідження	стилістичні, техніко-технологічні	стилістичні, іноді техніко-технологічні
Методологічні принципи аналізу	естетичний, мистецтвознавчий, культурологічний, структурно-семіотичний, психоаналітичний та інші	
Досвід роботи	професіонал, історик-мистецтвознавець	експерт-дилер
Можливість консультування	можливе колегіальне рішення із залученням кількох експертів	одноосібно, консультації за узгодженням із заявником
Відповідальність	посилена, ретельний облік та звітність	загальна, в межах, встановлених законами РБ

Музейні працівники в РБ зазвичай не співпрацюють з антикварними дилерами у сфері атрибуції або їх спільна робота має неформальний характер. Щоб уникнути підозри в корупції, музейний працівник не повинен рекомендувати придбання або проводити оцінку творів мистецтва для приватних осіб (дилерів, аукціоністів) без офіційного запиту.

Згадані вище кореляції пріоритетів атрибуції творів візуального мистецтва Білорусі музейними експертами та арт-дилерами зумовлені появою підробок не лише на антикварному арт-ринку, а й у великих музейних колекціях. За просування підробок на ринок відповідальні самі антиквари та дилери, які вибудовують складні схеми їх реалізації. Складність проблеми зумовлена тим, що твори візуального мистецтва є досить специфічним видом власності. Вони мають характерні властивості, які ускладнюють вироблення чіткого механізму проведення атрибуції та правової бази регулювання їх вартості. Звичні мистецтвознавчі підходи в цьому разі не дуже ефективні, оскільки твори мистецтва з правової точки зору є об'єктом власності, і на цьому насамперед базується їх оцінка. Атрибуція – явище комплексне і вимагає мистецтвознавчого, історичного та науково-дослідного підходу.

Нині мистецтвознавство конче потребує раціональної трансформації методів атрибуції і вироблення її адекватного організаційно-методологічного механізму (Рис. 1).

Рис. 1. Організаційно-методологічний механізм атрибуції творів візуального мистецтва (джерело: власна розробка).

Запропонований організаційно-методичний механізм атрибуції творів візуального мистецтва допоможе встановити межі дослідницького процесу, виявити помилки експерта, якщо такі були допущені, і внести відповідні корективи в результати дослідження. Важливу роль у ньому відіграє і економічний аспект, оскільки багато колекціонерів сприймають арт-об'єкти як прибуткові інвестиції. Спираючись на це, ми можемо порушити основне питання визначення обґрунтованої вартості відповідно до оригінальності твору. Для визначення оригінальності фахівці мусять враховувати безліч параметрів, починаючи з особливості авторської техніки і закінчуючи матеріалами, які він використовував. Додатковим способом перевірки ймовірної автентичності може бути практика колегіальної оцінки результатів експертизи, здійсненої окремими експертами¹⁴.

При цьому пов'язана з атрибуцією робота в музейній діяльності вимагає конкретизації термінології опису музейного предмета. Музейний працівник застосовує такі загальні прийоми атрибуції мистецьких творів, як ідентифікація фірмових марок і клейм майстрів, історико-архівні дослідження, техніко-технологічне вивчення матеріалу, аналіз композиції та окремих елементів декоративного оздоблення предмета¹⁵.

Значно впливають на результати атрибуції також особисті якості експертів як знавців предмета дослідження. Відомості, які містяться в атрибутивних висновках, мають здебільшого суб'єктивний характер. При цьому достовірність результатів істотно підвищується, якщо їх перевіряють на основі даних із незалежних джерел (висновків фахівців інших музеїв, мистецтвознавців, істориків, культурологів). Все це робить результати атрибуції арт-об'єктів більш об'єктивними, що дозволяє здійснити перехід від знавцтва до науки в галузі гуманітарних знань¹⁶.

Підсумовуючи дослідження механізму атрибуції творів візуального мистецтва, можна зробити висновок, що атрибуція – це проведення дослідження про наділення предмета ім'ям і якісними характеристиками, які відображають його цінність для мистецтва, на основі особистих знань та професіоналізму фахівця.

Оцінка творів візуального мистецтва з точки зору їх художньої вартості та авторської належності є одним із актуальних завдань сучасного мистецтвознавства. Одним з кроків у цьому напрямі є розробка нових підходів до визначення кореляцій пріоритетів атрибуції художніх об'єктів у межах музейної діяльності й антикварного арт-ринку.

Держава повинна допомогти музеям сформувати ефективну технологічну базу для проведення необхідних досліджень. Методи атрибуції, що застосовуються у РБ, надзвичайно застарілі порівняно із західними через свою недосконалість або неможливість залучення сучасних технічних засобів. Сам антикварний арт-

14 Киселев А. В. Атрибуция и экспертиза музейных предметов ... – 39 с.

15 Яхонт О. В. Проблемы консервации, реставрации и атрибуции произведений искусства. – М., 2010. – 463 с.: ил.

16 Лазарев В. О знаточестве и методике атрибуций... – С. 311–316.

ринок надзвичайно потребує висококваліфікованих незалежних експертів. Необхідно забезпечити сучасну підготовку фахівців зі стажуванням у найбільших музеях світу. Це дозволить зменшити кількість підробок на ринку та стимулюватиме розвиток усієї антикварної спільноти.

Удосконалення атрибуції творів візуального мистецтва має безпосередні взаємозв'язки з діяльністю, що стосується їх консервації та реставрації. Більшість фахівців у сфері атрибуції застосовують стилістичний і техніко-технологічний методи вивчення творів візуального мистецтва. Такі дослідження мають свої специфічні правила, групу джерел, теоретичну і практичну базу. Успіх розвитку цього напрямку залежатиме від накопичення практичного досвіду, наявності відповідного обладнання і фахівців, а також поліпшення якості та професійності їх роботи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия. В 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – Т. 2. Ангола – Барзас. – Москва: Советская энциклопедия, 1970. – 608 с.: ил.
2. *Высоцкая Н. Ф.* Особенности методики атрибуции пластики Беларуси XII–XVIII вв. / Н. Ф. Высоцкая // “Дом Бурганова”. Пространство культуры / Музей классического и современного искусства “Бурганов-Центр” (Москва). – 2011. – № 2. – С. 131–140.
3. *Золотарева Л. Р.* Описание и анализ произведения искусства – эстетико-искусствоведческий и педагогический инструментарий / Л. Р. Золотарева // Известия Алтайского гос. ун-та. – 2012. – № 2. – С. 157–162.
4. *Кибовский А. В.* Историко-предметный метод атрибуции произведений портретной живописи России XVIII – 1-ой половины XIX вв.: дисс. ... канд. истор. наук. Специальность 24.00.03. Музееведение, консервация и реставрация историко-культурных объектов / А. В. Кибовский. – Москва: Российский институт культурологии, 2000. – 217 с.: ил.
5. *Киселев А. В.* Атрибуция и экспертиза музейных предметов: метод. указания / А. В. Киселев; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль: ЯрГУ, 2009. – 39 с.
6. *Лазарев В. О.* Знатоцестве и методике атрибуций / В. О. Лазарев // Искусствознание. – 1998. – № 1. – С. 311–316.
7. *Флиер А. Я.* Культурная атрибуция как метод исследования / А. Я. Флиер // Значение. Понимание. Умение. – 2011. – № 4. – С. 139–144.
8. *Шестаков В. А.* Формально-логическая структура атрибуции культурных ценностей / В. А. Шестаков // Вопросы культурологии. – 2009. – № 9. – С. 57–64.
9. *Яхонт О. В.* Проблемы консервации, реставрации и атрибуции произведений искусства: избранные статьи / О. В. Яхонт; Гос. науч.-исслед. ин-т реставрации (ГосНИИР). – Москва: Сканрус, 2010. – 463 с.: ил.
10. *Neuman L. W.* Social research methods: qualitative and quantitative approaches. – Boston: Allyn and Bacon, 1991. – 545 p.: ill.

REFERENCES

1. Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya / Gl. red. A. M. Prokhorov. – 3-e izd. T. 2. Angola – Barzas, 1970. – 608 s.: il.
2. *Vysotskaya N. F.* Osobennosti metodiki atributsii plastiki Belarusi XII–XVIII vv. / N. F. Vysotskaya // “Dom Burganova”. Prostranstvo kul'tury. – 2011. – № 2. – S. 131–140.
3. *Zolotareva L. R.* Opisaniye i analiz proizvedeniya iskusstva – ehstetiko-iskusstvovedcheskij i pedagogicheskij instrumentarij / L. R. Zolotareva // Izvestiya Altajskogo gos. univ. – 2012. – № 2. – S. 157–162.
4. *Kibovskij A. V.* Istoriko-predmetnyj metod atributsii proizvedenij portretnoj zhivopisi Rossii 18 – 1-oy poloviny 19 vv.: diss. kand. istor. nauk / A. V. Kibovskij. – Moskva, 2000. – 217 s.: il.
5. *Kiselev A. V.* Atributsiya i ekspertiza muzejnykh predmetov: metod. ukazaniya / A. V. Kiselev. – Yaroslavl', 2009. – 39 s.
6. *Lazarev V. O.* Znatochestve i metodike atributsij / V. O. Lazarev // Iskusstvoznanie. – 1998. – № 1. – S. 311–316.
7. *Flier A. YA.* Kul'turnaya atributsiya kak metod issledovaniya / A. YA. Flier // Znachnie. Ponimanie. Umenie. – 2011. – № 4. – С. 139–144.
8. *Shestakov V. A.* Formal'no-logicheskaya struktura atributsii kul'turnykh tsennostej / V. A. Shestakov // Voprosy kul'turologii. – 2009. – № 9. – S. 57–64.
9. *Yakhont O. V.* Problemy konservatsii, restavratsii i atributsii proizvedenij iskusstva / O. V. Yakhont. – Moskva, 2010. – 463 s.: il.